

- Consortium stelt zich voor
- Zorgzame zorg
- Mindfulness

## Van de redactie

De afgelopen periode heeft het bestuur van het Lindeboom Instituut zich beraden op de toekomst. De uitkomst hiervan is dat de activiteiten van het instituut worden ondergebracht bij drie organisaties, namelijk Christelijke Filosofie, ForumC en Reliëf. Op pagina 2 en 3 van deze nieuwsbrief leest hier meer over.

Het werk van het Instituut gaat intussen gewoon door. Zo loopt het project 'Ethiek van waarden in lijden en sterven' (p.2), is er verder gewerkt aan het onderwerp Mindfulness en ten slotte namen we deel aan de jaarlijkse bijeenkomst van de Wetenschappelijke Advies Raad.

Ester Gerrits van den Enden

## Uitdagingen voor christelijke ethiek

**Mensen als Prof.dr. G.A. Lindeboom (1905-1986) zijn een voorbeeld voor hoe we als christenen een licht kunnen zijn. Hij was vanaf de jaren zestig bezig met het positioneren van de medische ethiek als discipline in de gezondheidszorg. Een tijd waarin medisch ethiek een marginale rol had als medische fatsoensleer. De houding van Lindeboom ten aanzien van de uitdagingen die er liggen op het vlak van christelijke medische ethiek is zeer waardevol.**

Lindeboom maakte zich hard om de geneeskunde te blijven zien als wetenschap van de hulp aan de zieke mens. Een belangrijk punt van Lindeboom was dat de hele mens centraal moest blijven staan in deze relatie. Zijn gedrevenheid om dit aspect binnen de geneeskunde veelvuldig aan de kaart te blijven stellen, blijkt wel uit de ruim 180 medische en bijna 300 medisch-historische publicaties, waaronder zo'n vijftig boeken. In het begin kan hij nog steunen op de algemene erkende eed van Hippocrates. De maatstaven van Hippocrates sloten goed aan bij een christelijke visie op zorg. In de loop van de tijd zijn de opvattingen en houdingen ten aanzien van de mens, leven en dood, ziekte en gezondheid sterk veranderd.

In discussies over ethische hete hangijzers als euthanasie en abortus stelde Lindeboom zich niet op als verdediger van de belangen en de morele opvattingen van een bepaalde groepering. Vanuit zijn perspectief op een christelijke medische ethiek heeft hij daarentegen telkens heel de samenleving op het oog gehad, waarbij hij voortdurend waakte voor het behoud van het humanum van een menselijk karakter en van de menselijke waarden. Dit wil zeggen dat Lindeboom erop was gericht in de gegeven (zorg)situaties het mens-zijn te bevorderen.

Kijkend naar de totale mens sluit een integrale visie op gezondheid, op zorg en op kwaliteit van leven aan bij een christelijke levensbeschouwing. Lichaam, geest en het sociale aspect zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden om kwaliteit van leven te beoordelen dan wel te bevorderen. Door slechts te focussen op uitkomsten van zorgbehandelingen in de vorm van cijfers kan onvoldoende recht worden gedaan aan de persoon die de behandeling moet ondergaan.

De terugval van medische ethiek naar louter fatsoenregels, met nadruk op autonomie en de reactie daarop in een vernieuwde artseneed in 2003, doet ons beseffen dat de hedendaagse christen in dezelfde leefklimaat verkeert als Lindeboom. In plaats van dat Lindeboom dergelijke denkbeelden ging ervaren als gemeengoed, bleef hij duidelijk en vasthoudend als het ging om mens-zijn in christelijk perspectief. Dit deed hij:

I. Als gelovige professional. Lindeboom was inhoudelijk een zeer bekwame arts. Hij heeft veel bijgedragen aan het vakgebied interne geneeskunde. Door bestudering en beschrijving van de geschiedenis van de geneeskunde voorzag hij dit vakgebied van de belangrijkste hulpmiddelen om het tot een universitaire discipline te kunnen ontwikkelen. Deze werkdrijf uitte zich dat hij tot aan het einde van zijn leven betrokken is geweest bij het werk van de encyclopedie der medische wetenschappen.

II. Als gedreven gelovige. Lindeboom bepaalde met name ten tijde van de jaren zestig en zeventig opnieuw zijn positie. De eenduidigheid waarmee medisch ethische kwesties werden belicht nam af. Dit zette Lindeboom er toe om onder andere via pro-life organisatie het christelijk geluid hoorbaar te laten zijn in de samenleving. Lindeboom is bijvoorbeeld betrokken geweest bij de oprichting van Siriz. (voormalige VBOK - Vereniging tot Bescherming van het Ongeboren Kind, 1971). Lindeboom was gedreven om medische ethiek in christelijk perspectief te laten zijn voor de gehele samenleving. En vandaar uit de inhoud en de context van dergelijke kwesties als voltooid leven, abortus e.d. met elkaar te verbinden.

III. Als mens gedreven. Lindeboom vond dat de geneeskunde het mens-zijn (humanum) centraal moet blijven stellen en niet bijvoorbeeld de (drang) naar technologische ontwikkelingen of bijvoorbeeld de kosten van de zorg c.q. behandeling. De liefde voor 'de mens in de patiënt' en zijn betrokkenheid in hun situatie waren kenmerkend voor hem als arts en mens.

Ook nu rust op christenen de verantwoordelijkheid om een helder licht te zijn en constructief bij te dragen aan de samenleving. Lindeboom kan ons leren hoe we in deze tijd om kunnen gaan met medisch ethische kwesties in christelijk perspectief. Eén voorbeeld van de manier waarop het Prof.dr. G.A. Lindeboom Instituut vanuit het denken van Lindeboom onderzoek doet, is het onderzoeksproject 'Ethiek van waarden in lijden en sterven'. Dit is een project in samenwerking met VitaValley, gefinancierd door de Nederlandse overheid. Het beoogde doel is om bij te dragen aan een 'instrument' om kwaliteit van leven en gezondheid te bevorderen.

*Meer over Prof.dr. G.A. Lindeboom leest u in: 'Eigentijdse uitdagingen voor medische ethiek in christelijk perspectief', Radix april 2013 J.N. (Japke) de Haas-de Vries, voormalig wetenschappelijke onderzoeker aan het Prof. dr. G.A. Lindeboom Instituut.*





## Project kwetsbare ouderen

**Ouderen worden in de laatste fase van hun leven vaak lang doorbehandeld. Dit komt de kwaliteit van leven niet altijd ten goede. Daarom is het Lindeboom Instituut gestart met een onderzoeksproject over kwetsbare ouderen.**

De problematiek van overbehandeling in de laatste levensfase is geen typisch Nederlands verschijnsel. In de Verenigde Staten wordt geschat dat ongeveer 30% van de kosten van de gezondheidszorg opgaan aan 'onnodige zorg'. Er is geen reden om aan te nemen dat dit beeld bij de ouderenzorg in Nederland veel anders zal zijn.

De noodzaak van het onderzoeksproject wordt versterkt door een recente enquête van de KNMG waarin artsen stellen dat er in de laatste levensfase langer wordt doorbehandeld dan zij wenselijk en nodig achten.

Het onderzoek wordt uitgevoerd door prof.dr. Maarten Verkerk, dr. Theo Boer en dr. Dirk Jan Bakker. Het doel is om op basis van onderzoek een ethisch kader te ontwikkelen dat zorgprofessionals handvatten geeft om goede zorg aan kwetsbare ouderen te geven. Hiermee moet goede behandeling worden bevorderd en relatieve overbehandeling worden tegengegaan. Het uitgangspunt voor het onderzoek bestaat uit case studies van zowel voorbeelden van een goede behandeling als van overbehandeling.

## Het consortium stelt zich voor

# De inhoud blijft centraal staan

**Zoals we al eerder in het Lindeblad berichtten, heeft het Prof.dr. G.A. Lindeboom Instituut zich de laatste anderhalf jaar op haar toekomst georiënteerd. Deze oriëntatie leidde eind 2012 tot het besluit dat het Instituut een doorstart maakt: er komt een nieuwe vestigingsplaats van de Lindeboomleerstoel en deze leerstoel krijgt een plaats in de activiteiten van de Stichting voor Christelijke Filosofie, koepelorganisatie Reliëf en ForumC, platform voor geloof en samenleving.**

De persoon die samen met Maarten Verkerk – de voorzitter van het Lindeboom Instituut – deze doorstart mede heeft vormgegeven is Ab Berger, voorzitter van de Stichting voor Christelijke Filosofie, destijds één van de mede-oprichters van het Lindeboom Instituut. Lindeblad stelde hem enkele vragen: Over hoe het nu verder gaat. En hoe zit het met de doelstelling van het instituut. Wat blijft? Wat verandert?

Ab Berger: "Laat ik mij om te beginnen even voorstellen. Ik ben van huis uit organisatieadviseur en ken de gezondheidszorg vanuit mijn advisering bijvoorbeeld in de verpleegzorg en de thuiszorg, maar ook in de gehandicaptenzorg. Sinds 2007 ben ik voorzitter van Stichting Christelijke Filosofie. Deze stichting heeft leerstoelen op christelijk filosofisch gebied. Daar zitten enkele leerstoelen bij met een ethisch en ook medisch tintje. Zo is Maarten Verkerk als bijzonder hoogleraar aan de Universiteit Maastricht nauw betrokken op ethische vragen in de zorg, rond bijvoorbeeld het levenseinde of 'healthy aging'. Sinds 2009 is ook Henk Jochemsen, oud directeur van het Lindeboom Instituut, bijzonder hoogleraar. Hij is verbonden aan Wageningen Universiteit en richt zich op 'life sciences' in bredere zin. Daarbij richt hij zich vooral op



STICHTING VOOR  
CHRISTELIJKE FILOSOFIE

technologische vernieuwingen, onder meer op medisch-ethisch gebied. Voor ons is de medische sector dus geen onbekend terrein."

**Wat betekent deze inbedding voor de nieuwe Lindeboom Leerstoel? Wat kunnen we verwachten?**

"De Lindeboom Leerstoel verrijkt en verbreedt de herkenbaar christelijke bijdrage in het wetenschappelijk onderzoek en onderwijs, maar vooral ook in het maatschappelijke debat. Onze hoogleraren treden veelvuldig voor het voetlicht. Op medisch-ethisch gebied leven diverse actuele en urgente vragen. Dat zijn vragen die in het werk van het Lindeboom Instituut altijd centraal hebben gestaan: vragen over de zorg voor het leven, over de levensbeschouwelijke dimensie in de zorgpraktijk, in politieke besluiten, en in wat medisch toelaatbaar is.

Deze inhoud blijft centraal staan. Sterker nog: het zal de kern van het werk van de leerstoelhouder zijn en ook van de activiteiten die daar uit voortkomen."



### Wat is daarin dan de rol van het 'consortium'?

"We zijn erg blij met Reliëf en ForumC als partners. Het zijn bij uitstek organisaties die bijdragen aan de verspreiding van deze medisch-ethische reflectie en die voelhorens hebben in de praktijk. Beide zijn nodig, wil je gehoord worden in het publieke debat en weten wat er speelt in de gezondheidszorg. We verkennen op dit moment met diverse andere partijen of ze in de vernieuwde opzet willen participeren, zodat we het christelijke geluid nog breder en beter kunnen laten horen."

### Wanneer komt die leerstoel er?

"Als we enerzijds een vestigingsplaats hebben en anderzijds een aansprekende kandidaat met het juiste profiel voor de bezetting van die leerstoel. Het is duidelijk dat zo iets zorgvuldige voorbereiding vraagt. We zijn in gesprek met enkele universiteiten en ook met beoogde leerstoelhouders zijn gesprekken gevoerd. Het wordt dus steeds concreter, maar we hebben nog wel even nodig om het gehele plaatje rond te krijgen en alle startcondities voor een gepassioneerde doorstart van het werk van het Lindeboom Instituut te realiseren. Ondertussen blijven we, zoals u ook in deze nieuwsbrief leest, werken aan de inhoud."

### Reliëf

Reliëf is ook geen onbekende van het Lindeboom Instituut. "Zo bestaan de banden tussen het Lindeboom Instituut en Reliëf al meer dan vijftien jaar," vertelt directeur Thijs Tromp. "Ons tijdschrift Zin in Zorg is destijds opgericht in samenspraak met het instituut, voormalig directeur van het Lindeboom Instituut - Prof.dr. Henk Jochemsen - zat bij ons in de redactieraad en ook op het gebied van onderzoek was er samenwerking."

relief

CHRISTELIJKE VERENIGING VAN ZORGAANBIEDERS

"Reliëf is een christelijke vereniging van zorgaanbieders waar zowel protestants-christelijke- als katholieke zorgorganisaties lid van zijn. De achterban is te vinden over de hele breedte van het christelijk spectrum in Nederland." Zo'n 160 zorginstellingen hebben zich verenigd in Reliëf. Zowel ziekenhuizen en verpleeg- en verzorgingshuizen als instellingen voor mensen met een verstandelijke beperking en de GGZ zijn lid. Daarnaast is er een groeiende groep individuele leden en donateurs. Reliëf ondersteunt haar leden bij vraagstukken over identiteit, ethiek en zingeving in de

**" Vanuit christelijke visie werken aan de doordienking van medisch-ethische vragen. Dat is wat ons met de doorstart voor ogen staat."**

zorg. "Dit betekent concreet dat we onder andere cursussen geven over ethisch onderwerpen, over zingeving en advies geven op het gebied van identiteit."

In die contacten met het Lindeboom Instituut heeft Reliëf altijd waardering gehad voor het specifieke geluid van het Lindeboom Instituut, bijvoorbeeld waar het gaat over de toekomstverkenningen voor identiteitsgebonden zorg. Die waardering is er zeker ook voor de visie op medisch-ethische thema's. Tromp: "Voor Reliëf ligt hierop niet het zwaartepunt. Daarom zijn wij blij dat het Lindeboom Instituut in het publieke domein haar stem laat horen en relevante publicaties schrijft. Ons belang om in dit consortium te stappen is dat we dit niet zouden willen missen."

### Toekomst

"Voor de toekomst betekent dit dat Reliëf zich inspant om bestaande en toekomstige publicaties van het Lindeboom Instituut in haar achterban onder de aandacht te brengen. Daarmee willen we het gedachtegoed van het instituut in de achterban verspreiden en het draagvlak ervoor vergroten. Daarnaast zetten we ons in om met de toekomstige hoogleraar samen te werken door het aandragen van actuele thema's in de zorg. Samen met de andere consortiumpartners."

### ForumC

Een andere belangrijke pijler in de missie van het Lindeboom Instituut - het publieke debat - past goed bij de activiteiten van ForumC.



ForumC - een forum voor geloof, wetenschap en samenleving - wil het christelijk geloof verbinden met de grote vragen die leven binnen de samenleving en wetenschap.



# Christelijke mindfulness of...

Is 2011 deed het Lindeboom Instituut onderzoek naar de opvattingen van seculiere en christelijke therapeuten met betrekking op mindfulness (Luiten, 2011). Dit onderzoek gaf aanleiding tot een bredere beschouwing van mindfulness. Daarom heeft het instituut contact gezocht met diverse experts op dit onderwerp en voor het tijdschrift *Psyche en Geloof* een wetenschappelijke publicatie in voorbereiding. Hierin komt aan bod of een christelijke variant van mindfulness-trainingen mogelijk is of dat 'leven met aandacht' binnen het pastoraat moet worden gefaciliteerd.

Mindfulness betekent: doelbewust aandacht geven, op dit moment, zonder oordeel. Door middel van allerlei vormen van meditatie wordt geleerd om de aandacht te focussen, om in het 'nu' te leven. Mindfulness is afkomstig uit het boeddhisme en is in 1979 ontwikkeld door de Amerikaanse moleculair bioloog Jon Kabat-Zinn als effectief middel in de strijd tegen stress en met stress verbonden ziekten. Tegenwoordig wordt het als behandeling ingezet bij allerlei klachten, zoals depressie, angststoornissen, eetstoornissen, fibromyalgie, et cetera. Vooral bij patiënten met drie of meer depressies is het risico op een terugval verminderd en nemen depressieve (rest)klachten af. Ook laten studies zien dat een op Mindfulness gebaseerde Cognitieve therapie bij recidiverende depressie, een gelijkwaardig alternatief vormt voor onderhoudsmedicatie.

De brede toepassing van mindfulness-trainingen heeft tot gevolg dat christelijke therapeuten en patiënten in de geestelijke gezondheidszorg worden geconfronteerd met de vraag hoe ze hiermee moeten omgaan. Anders dan bij gebruikelijke therapievormen, roept de expliciet gemaakte boedhistische oorsprong van de training bij verschillende christenen vragen op. Zijn de banden met de oosterse meditatie niet tegenstrijdig met het christelijke geloof? Sluit het aan bij een christelijke spiritualiteit? Of hoe vindt een mindfulness-training plaats in de praktijk? En zijn er therapeuten die mindfulness-trainingen geven vanuit een christelijke levensbeschouwing?

Tot slot wordt in de publicatie een aantal overwegingen voor christelijke mindfulness besproken. Hieruit blijkt dat er een duidelijk verschil is tussen leven in aandacht voor christenen en niet-christenen. Het weglaten van een gerichtheid op (een persoonlijke) God en de rol die God speelt in hun leven en de wereld, lijkt voor een aantal christenen kunstmatig.

De context van christelijke waarden, binnen kerken en pastorale teams blijkt nodig om daadwerkelijk een christelijke 'mindfulness' te ontwikkelen. Door de training te plaatsen in de context van het pastoraat, voorkom je ingewikkelde en terechte vragen over het primair inzetten van de relatie met God met als doel gezondheidsbevordering.

## WAR-bijeenkomst

De 'Wetenschappelijke Advies Raad' (WAR) hield op 5 februari 2013 haar jaarlijkse bijeenkomst. Deze bijeenkomst stond in het teken van subsidieaanvragen voor wetenschappelijk onderzoek en het maatschappelijk belang daarvan. Het is een bijeenkomst waarin drie christelijke organisaties, te weten de Stichting voor Christelijke Filosofie, ForumC en het Prof. dr. G.A. Lindeboom Instituut, samen met wetenschappers ideeën voor onderzoeksprojecten opdoen waarin deze organisaties als 'valorisatiepartner' kunnen fungeren.

De WAR is een groep wetenschappers die is betrokken bij Stichting Christelijke Filosofie en jaarlijks een actueel wetenschappelijk thema bespreekt, onderlinge onderzoekservaring uitwisselt en ontmoeting tussen jonge en ervaren wetenschappers stimuleert. Naast de huidige leden van de WAR, waren dit jaar ook jonge onderzoekers/promovendi, postdocs, hoogleraren en aanpalende organisaties uitgenodigd. Dit gaf een extra dimensie aan de deze bijeenkomst.

De behoefte om kennis uit te wisselen over onderzoeksideeën en -voorstellen, zowel binnen geesteswetenschappen als bètawetenschappen, bleek groot te zijn. De WAR-bijeenkomst was goed bezocht door diverse wetenschappers en organisaties en ook het aantal inhoudelijke voordrachten was goed vertegenwoordigd. Dit naast het vertrouwde onderdeel van de WAR: lezen uit de werken van Augustinus zorgde voor een geslaagde bijeenkomst. De variatie van jong en oud, van ideeën tot voorstellen en met elkaar luisteren en diner zorgt voor onderlinge betrokkenheid en inspiratie om als christen wetenschappers en organisaties het geluid te laten horen in de samenleving.

Aan de hand van evaluatie wordt gekeken hoe de komende WAR-bijeenkomst er moet uitzien. Dit kan in ieder geval niet zonder uw inbreng. Heeft u suggesties, dan kunt u contact opnemen met de directie van Stichting Christelijke Filosofie ([directie@christelijkefilosofie.nl](mailto:directie@christelijkefilosofie.nl)).



## Jubileumactie Lindeboomreeks

De Lindeboomreeks bestaat twintig jaar. In de reeks verschijnen boeken over thema's in de medische ethiek voor een breed, geïnteresseerd publiek.

Als speciale actie zijn de onderstaande titels te bestellen zonder verzendkosten.

- Christelijke oriëntatie in medisch-ethische onderwerpen	18,50
- Zorg dragen	10,85
- Professie of profijt	11,30
- Met zorg verbonden	19,90
- Dood gewoon?	16,90
- Bezinning op het levensbegin	22,50
- Goede zorg	14,95

Bestellen kan via [lindeboom@buiten.nl](mailto:lindeboom@buiten.nl). Meer over de uitgever leest u op [www.buiten-motief.nl](http://www.buiten-motief.nl).

## Seminar Ruimte om te zorgen

Reliëf organiseert in het kader van de dag van de verpleging een gratis seminar voor zorgverleners. Het thema is 'Ruimte om te zorgen, minder regels meer regie'.

Sociaal cultureel filosoof Ad Verbrugge zal uitleggen hoe de zorg momenteel in de samenleving is georganiseerd en hoe het komt dat er veel kwaliteits- en beheerssystemen in de zorg zijn geïmplementeerd. Andere sprekers zijn Desiree Bierlaagh, projectleider en coach in de zorg en Irene Hadjidakis, verpleegkundige en leidinggevende in de zorg.

Per bijeenkomst zijn 300 plaatsen beschikbaar. Voor meer informatie en opgave [www.menrorode.nl](http://www.menrorode.nl) (button 'Reserveren' op homepage). Datum: 15 mei 2013, 9.30 - 12.30 uur en 13.00 - 16.00 uur (identiek programma).

